

پاره‌ها و نکته‌های میراث مکتوبی

مجموعه نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه ملی فرانسه و تاریخچه آن

فرانسیس ریشار

ویژگی‌های کاملاً خاص است. شمار نسخه‌هایی که آرایه ندارند و نسخه‌هایی که آرایه‌های ساده‌ای دارند، مانند جدولی که متن را از حاشیه جدا می‌کند، در مقایسه با نسخه‌های حاوی آرایه‌های ظریف بسیار بیش‌تر و نسبت آن‌ها سه‌به‌یک است. به عبارت دیگر، نزدیک به ۶۲۰ نسخه حاوی سرلوح‌ها یا دیگر آرایه‌های مذهب هستند، وانگهی، بیش از ۲۰۳ نسخه، دارای طرح و نقاشی هستند. هرچند که ارزش هنری برخی از آنها بسیار اندک است، در مجموع می‌توان بیش از ۷۶۶۰ پرده نقاشی و طرح را در آنها شمارش کرد. البته این ارقام کاملاً نسبی هستند، چنان‌که برای نمونه، نسخه کتاب قزوینی در علم هیأت بیش از چهارصد قطعه نقاشی کوچک را در بر می‌گیرد. همچنین، مجموعه کتابخانه ملی فرانسه از نسخه‌هایی تشکیل شده است که با نهایت دقت انتخاب شده‌اند و اغلب حاوی آرایه‌های مذهب هستند. با این حال، نسخه‌های آن از سده ششم هجری فراتر نمی‌رود به خوبی معرف مجموع تولیدات ادبی و علمی زبان فارسی است.

از زمانی که نخستین نسخه‌های خطی فارسی در حدود سال ۱۰۷۰ق. به کتابخانه ملی فرانسه وارد شدند، مجموعه فارسی این کتابخانه بطور مرتب

نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه ملی فرانسه به دو مجموعه تقسیم شده‌اند. یک مجموعه، به نام «مخزن قدیمی فارسی» که حاوی ۳۸۸ شماره و شامل نسخه‌هایی است که پیش از ۱۱۵۲ق. وارد کتابخانه شاهی شده‌اند، همان سالی که نخستین جلد از فهرست نسخه‌شناختی نسخه‌های خطی کتابخانه شاهی انتشار یافت و به معرفی نسخه‌های شرقی اختصاص داشت. مجموعه دوم، به نام «مجموعه تکمله فارسی» معروف است و نسخه‌هایی را دربر می‌گیرد که از سال ۱۱۵۳ق. به بعد تا امروز وارد کتابخانه شده‌اند و تعداد آنها ۲۱۸۱ شماره است. مقایسه این مجموعه، با مخزن‌های دیگر نسخه‌های خطی شرقی (شماره نسخه‌های عربی کتابخانه افزون بر ۷۲۶۲ نسخه و تعداد نسخه‌های خطی ترکی بیش‌تر از ۲۰۰۹ نسخه است) نشان می‌دهد که مخزن فارسی دارای

افزایش یافت چه از راه خرید، چه از طریق وقف و چه از راه مبادله. در سال ۱۰۷۸ق، نسخه‌های خطی کتابخانه نیکولا فوکه به این کتابخانه رسید که بسیاری از آنها حاوی پرده‌های نقاشی بودند. یک سال بعد، نسخه‌های ژیلبر گلن و اسقف مازارن به خزانه کتابخانه افزوده شدند که در میان آنها نسخه‌های بسیار مجلی یافت می‌شدند. همچنین، از سال ۱۰۷۸ق، به بعد و تحت تأثیر تشویق‌های صدر اعظم کلبر چندین هیئت باستان‌شناسی در خاورمیانه تشکیل شدند که از هدف‌های اصلی آنها،

یافتن نسخه‌های خطی شرقی و انتقال آنها به کتابخانه‌های شاهی و صدر اعظم بود. در آن زمان، متن نسخه‌ها بیشتر از تذهیب‌ها و نقاشی‌های آنها مورد توجه قرار داشت، به ویژه که هدف، گردآوری میراث ادبی غرب، ترک و فارسی بود. البته دانش همپای علاقه به کتاب پیش می‌رفت. بسیاری از سفیران دولت فرانسه در قسطنطنیه و دانشمندانی همچون، آنتوان گلان، کشیش میشل وانسلب، ژان ته ونو، فرانسوا پتیس دولاکروآ، پل لوکا، پی یر ارمن، کشیش سوون و کشیش فورمون در

این تجسس شورانگیز برای دستیابی به بهترین نسخه‌های متون فارسی شرکت کردند. در ۱۱۲۴ق، ورود کتابخانه ملشیزدش ته ونو و در ۱۱۴۵ق، ورود کتابخانه کلبر به کتابخانه پادشاهی اهمیت فوق العاده‌ای به این کتابخانه بخشید که با مطالعه فهرست نامه سال ۱۱۵۲ق، می‌توان آن را به آسانی دریافت، هرچند که شماری از این نسخه‌های مزین زیبا آنگونه که باید، با دقت معرفی نشده‌اند. امر اکتساب نسخه‌های خطی جدید از ۱۱۵۲ق،

بطور منظم دنبال شد. در آن روزگار، دو هیئت که به ایران آمده بودند، موفق به ارسال چند محموله نسخه خطی به فرانسه شدند. در این زمینه، محموله ارسالی ژان اوتر که از ۱۱۵۰ تا ۱۱۵۲ق، در اصفهان اقامت داشت، بسیار سودمند بود. نسخه‌های ارسالی سیمون دو دیرویل نیز، هرچند که در اندازه کم‌تری بود، اما اهمیتی شایسته داشت. او در سالهای ۱۱۶۸ تا ۱۱۷۰ق، در اصفهان اقامت داشت و در حدود بیست نسخه خطی فارسی برای آرژانسون به فرانسه فرستاد که ابتدا در کتابخانه قورخانه نگهداری می‌شدند و سرانجام در

۱۲۷۷ق، به کتابخانه سلطنتی منتقل شد. گفتنی است که هندوستان در سده دوازدهم هجری، سرچشمه پربار مجموعه‌های نسخ خطی فارسی بود و از آنجا چندین محموله به فرانسه فرستاده شدند. نخستین محموله از سوی یسوعی‌های هیئت مقیم در شهر چاندرناگور، در سال‌های ۱۱۴۳-۱۱۴۵ق، فرستاده شد و پس از آن، آنکتیل دوپرون محموله ارزشمندی را فرستاد. کتابخانه‌های ژان باتیست ژانتی و آنتوان پلیمه دوبوتان که هر دو مدتی را در

هندوستان گذرانده بودند، نیز به کتابخانه سلطنتی رسیدند و با افزودن ده‌ها جلد کتاب فارسی به این مجموعه سبب غنای بیش‌تر آن شدند. دوره انقلاب فرانسه نیز، به سهم خود دوره‌ای باشکوه بود، به لطف آن، چندین مجموعه غنی فارسی از طریق مصادره اموال کلیساها، دیرها و مؤسسات مذهبی به کتابخانه ملی رسیدند، از جمله مثل مجموعه‌های سن ژرمن دِه پره و یسوعی‌های سن اونوره و سن ویکتور. کمی پس از آن، کتابخانه ملی صاحب

مجموعه غنی نسخه‌های ادبی فارسی پی‌یر دو بروی شد که در سورت، در هند گردآوری شده بودند. لشکرکشی ناپلئون به مصر نیز، سبب شد که چندین نسخه خطی فارسی از آن جا به کتابخانه پاریس منتقل شود.

شرح جزئیات آن چه در سده سیزدهم هجری (نوزدهم میلادی) و اوایل سده چهاردهم هجری (بیستم میلادی) به تملک کتابخانه ملی درآمده است دشوار است، در این مدت، کتابخانه ملی صاحب بیش از هزار جلد نسخه خطی فارسی شد. برای توضیحات بیشتر، می‌توان از چند مجموعه گردآوری شده نام برد، از جمله مجموعه ای است که ژان لویی اسلن دوشرویل در قاهره گردآورده بود، مجموعه آنتوان دوکوروئا در استانبول که در آن میان چند نسخه بسیار نفیس یافت می‌شد و نیز بخش درخور توجهی از کتابخانه آدام کلارک ۱۲۵۱ق، که در چهل سال اول سده نوزدهم میلادی به کتابخانه رسیدند. در ۱۲۳۸ق، «انجمن آسیایی پاریس» تأسیس شد که در آن به مطالعه در مورد ایران و زبان‌های ایرانی توجه خاصی نشان داده شد، این امر بزودی دامنه یافت و از آن پس، مردم به هنر تذهیب و مینیاتور ایرانی علاقه پیدا کردند که این علاقه، به ویژه در حراج‌های فصلی اشیای هنری آشکار بود. کتابخانه ملی که به کتابخانه سلطنتی، امپراتوری و سرانجام بار دیگر ملی تغییر نام داد بطور منظم، به تهیه نسخه‌های خطی ادامه داد، برخی از این نسخه‌ها از مجموعه‌داران معروف که به ایران سفر کرده بودند، خریداری می‌شدند، از جمله امده پوبر، ژوزف ماری ژوتانن، الیکس دوگرانژ، آرتور دوگوبینو، ژان باتیست نیکولا، شارل بربی یه دومنار، ریشار بوشه، الکساندر خودزکو، بره ولانسکی و دکتر ژوزف دزیره تولوزان. برخی دیگر از این مالکان اندیشمندان بزرگی بودند، همچون لویی ماتییولانگلس، ژول موهل مترجم شاهنامه به فرانسوی، اسلن و ژوزف توسن رینو....

در سال ۱۳۱۷ق، مجموعه نسخه‌های خطی

شرقی شارل شه فر ۱۲۳۶-۱۳۱۶ق، برای کتابخانه ملی خریداری شد. شارل شه فر که یک دیپلمات قدیمی بود و بعدها مدیر «مدرسه زبان‌های شرقی» شد، کتابخانه بزرگی داشت که با خرید آن، به مخزن فارسی کتابخانه ملی ۲۷۶ نسخه خطی افزوده شد که بسیاری از آنها مذهب بسیار درخور توجه‌اند و اغلب در استانبول خریداری شده بودند. آنتوان دوکوردومانش (۱۲۶۰-۱۳۳۴ق) نیز مجموعه‌ای بالغ بر ۱۸۳ نسخه فارسی به کتابخانه بخشید. ژرژ مارتو نیز در ۱۳۳۵ق، چندین نسخه خطی فارسی را به کتابخانه اهدا کرد که در نتیجه آن، کتابخانه ملی فرانسه از نظر متون فارسی به غنای کنونی خود رسید. البته از این تاریخ، کتابخانه ملی به تهیه و خرید نسخه‌های خطی فارسی ادامه داده و ده‌ها جلد کتاب نفیس به مخزن خود افزوده است.

مجموعه کتابخانه ملی فرانسه که از بیش از سه قرن پیش تا به امروز، بطور مرتب غنا می‌یابد، بارها موضوع مطالعات گوناگونی قرار گرفته و امکان چاپ نسخه‌های متعدد را فراهم آورده است. اما هنوز هم بطور جامع درباره آن تحقیق نشده است. در کنار مطالعه تاریخ خود متون، مطالعات دیگری نیز باید انجام شوند، همچون تحقیق درباره مواد نسخه‌ها، نسخه‌شناسی، بررسی آرایه‌ها و تاریخ آنها که نکات بسیاری را روشن خواهند نمود. بر روی نقاشی‌های نسخه‌های خطی پاریس، بررسی‌های بسیاری صورت گرفته‌اند. اما گفتنی است که افزون بر مطالعه کاغذ، آرایه، خوش‌نویسی، صحافی و انواع گوناگون تزیینات، زمینه‌های دیگری نیز برای تحقیق و پژوهش یافت می‌شوند. برای اینکه حق تمدنی چنین شکوهمند، آن گونه که باید، گزارده شود، به رویکردی بسیار ژرف و پر دامنه نیاز است، تمدنی که به هنر کتاب پردازی ارزشی شگرف می‌نهد و در آن، فنون پیچیده این هنر که یادگیری آنها برای اهالی فن ضروری بوده است، تحولی پایدار می‌یابد.

اقتباس از کتاب جلوه‌های هنر پارسی

سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

